

Sem'ja kak ob'jekt filosofskogo i sociologičeskogo issledovanija (Rodina jako předmět filozofického a sociologického výzkumu)

Leningrad, Nauka 1974, 150 s.

Úloha sociologie rodiny v socialistických zemích spočívá v poznání specifické problematiky rodiny v podmínkách socialismu, v konkrétní možnosti ovlivňovat a plánovitě rozvíjet jednotlivé aspekty rodinného života. Je-li pro buržoazní empirismus obecně charakteristická popisnost na úkor analýzy, převažuje v socialistických zemích v určitém období pojetí normativní.¹ V současné době jsme však svědky určitého posunu od normativně etického zaměření k zaměření analytickému. Výrazem tohoto posunu je i řada sborníků věnovaných problematice rodiny, která se v poslední době objevila v Sovětském svazu.² Do série těchto sborníků, které naznačují rozsáhlou šíři problémů, jimiž se sociologie rodiny v socialistických zemích zabývá, patří i recenzovaná práce.

Sborník *Sem'ja kak ob'jekt filosofskogo i sociologičeskogo issledovanija* obsahuje šest studií, v nichž jsou analyzovány teoretické i metodologické aspekty zkoumání rodiny. Zásadním článkem je studie předního představitele sociologie rodiny v SSSR A. G. Charčeva *Některé metodologické problémy manželství a rodiny*. Autor poukazuje na dosavadní stav sociologie rodiny a zkoumá možnosti jeho překonání. Vycházejí z premisy rezoluce XXIV. sjezdu KSSS o nutnosti „koncentrovat úsilí vědců na řešení nejvýznamnějších problémů, upevňovat spojení vědy s praxí budování komunismu“ Charčev konstatuje, že zkoumání rodiny je ve stavu metodologické a metodické nekonsolidovanosti. Neexistuje jednotná věda o rodině a konkrétní poznatky jsou rozptýleny v různých vědeckých oborech. V souvislosti s kumulací teoretického i empirického materiálu se však posiluje tendence k ustanovení jednotné vědy o rodině, „familistiky“ (s. 5), jež by byla výrazem vysoké vědecké úrovně i praktické efektivnosti.

Ve zkoumání rodiny založeném na marxisticko-leninské metodologii je jedním z nejvýznamnějších požadavků požadavek terminologické přesnosti. Jiným závažným problémem je objasnění specifiky filozofického a sociologického přístupu k problematice rodiny. „Marxistická sociologie se nejen stýká s filozofií, ale je i její součástí... Historický materialismus je jednak metodologickou zá-

kladnou konkrétních sociologických výzkumů, jednak vyšším stupněm zevšeobecnění dat, získaných v rámci těchto výzkumů.“ (s. 7). Úvaha o specifice sociologického přístupu vede k závěru, že „sociologický výzkum rodiny (na rozdíl od čistě filozofického) předpokládá podstatnou změnu vztahu mezi dedukcí a indukcí ve prospěch indukce a významné rozšíření (a tomu odpovídající konkretizaci) problematiky“ (s. 7).

Autor se dále věnuje problematice institucionálního a skupinového charakteru rodiny, dotýká se otázky vztahu mezi pohlavími a postavení ženy. Jeho úvahy ústí v konstatování vzrůstající role subjektivního faktoru při rozvoji manželství a rodiny. „Zvláště silně se tato tendence projevuje v socialistické společnosti, což zákonitě vede k odpovídajícímu přenesení akcentu sociologických výzkumů... k takovým problémům, jako je motivace manželství a rozvodu, psychologie manželských vztahů, morálně estetické city, spočívající v základu manželského svazku apod.“ (s. 11).

A. L. Litvinovová se ve své stati *Z historie filozofických názorů na manželství a rodinu (Problém manželství a rodiny v Kantově, Fichtově a Hegelově filozofii)* zabývá výkladem názorů německých filozofů na otázku postavení ženy v rodině a ve společnosti, na lásku a manželství. Zatímco Kant a Fichte přistupovali k problematice manželství a rodiny z hlediska teorie přirozeného práva a zdůvodňovali nerovnoprávnost postavení muže a ženy, je pro Hegela charakteristické částečné překonání tohoto pojetí. Hegelovým názorům je věnována největší pozornost. Studie si klade cíle především informativní.

Autor třetího příspěvku sborníku V. B. Golofast ve svém článku *Změna rodiny za kapitalismu (Formulace problému v sociologii USA)* podrobuje kritice názory amerických sociologů třicátých a padesátých let.

Ve zkoumání problematiky změny rodiny v americké buržoazní sociologii dvacátého století je podle jeho názoru možné vydělit tři etapy: 1. 30.–40. léta, 2. 50.–60. léta, 3. období od konce šedesátých let do současnosti. První etapa je charakterizována poznáním společenské a sociologické důležitosti procesů rodinné změny, druhá etapa se vyznačuje pokusy prověřit hypotézy na konkrétním empirickém materiálu, ve třetí etapě pak dochází ke kritice existujících názorů a uznávaných koncepcí, provádí se nový sběr dat a formulují se nová teoretická východiska.

¹ Charčev, A. G. — Golofast, V. B.: *Sravnitělnyje issledovanija braka i sem'ji*. Socialnyje issledovanija. Vyp. 7. Moskva 1971, s. 15.

² Jedná se především o sborníky: *Problemy braka, sem'ji i demografii*. Socialnyje issledovanija. Vyp. 4.

Moskva 1970. *Problemy byta, braka i sem'ji*. Vijnjus 1970. *Metodologičeskie problemy issledovanija byta*. Socialnyje issledovanija. Vyp. 7. Moskva 1971. *Sociologičeskie problemy sem'ji i moloděži*. Leningrad 1972.

Předkládaná studie se zabývá analýzou první etapy. Pokouší se vysledovat souvislost mezi rozpracováním problematiky změny rodiny a celkovým charakterem americké sociologie daného období. Pozornost je věnována především názorům W. F. Ogburna, C. C. Zimmermana, E. W. Burgesse, W. Wallera a T. Parsonse a rozdílům v jejich přístupech koncipovaných z hlediska technologického determinismu, kulturně typologické tradice, symbolického interakcionismu a strukturálního funkcionalismu. Přes některé dílčí nepřesnosti (např. ve zhodnocení významu Zimmermanova a Ogburnova díla v americké sociologii rodiny) podává autor informovaný rozbor situace americké sociologie rodiny, která je již delší dobu předmětem jeho intenzivního zájmu.

Článek se však neomezuje pouze na informativní výčet rozdílných přístupů. Golofast podrobuje názory amerických autorů zevrubné marxistické kritice a ve své polemice směřuje k objasnění základu marxistického přístupu k problematice rodiny a její změny.

Zbývající tři studie se zabývají rodinou jako zdrojem socializačních a výchovných funkcí a zaměřují se na jejich poruchy. O. I. Ivanov se ve svém příspěvku *Rodina, společnost a socializace individua* zabývá širokým okruhem otázek souvisejících s problematikou socializace. Socializaci pojímá jako proces a zaměřuje se na její celkovou dynamiku. Všímá si vazby socializace na jednotlivé prvky sociální struktury, funkce socializace pro rodinu a společnost. Dospívá k závěru, že „rodina... nese a odráží všechny protiklady, které jsou vlastní sociální struktuře. Úspěšné uskutečnění rodinné socializační funkce je možné pouze v určitých podmínkách, kde jsou pro to splněny nezbytné předpoklady. Mezi ně patří zejména odstranění existence antagonistických rozporů mezi jednotlivými skupinami a společností jako celkem, mezi osobností a společností, vysoká úroveň životního blahobytu všech rodin a dostatečně vysoká úroveň kultury a vzdělání všech vrstev obyvatelstva. Toto je možné v podmínkách socialistické společnosti, a v plné míře se uskutečňuje ve společnosti komunistické, kde se základním obsahem činnosti společnosti stane nikoli produkce věcí, ale »produkce člověka samého« (s. 86).

Autor si dále všímá souvislosti rodinného prostředí a profesionálního startu mládeže. Shrnuje některé dosavadní poznatky a konstatuje poměrně značnou (avšak snižující se) roli sociální dědičnosti. Zkoumá i problematiku vzájemného vlivu jednotlivých činitelů socializace (rodiny, škol, skupin přátel apod.) a funkce matky a otce v socializaci dítěte. Nezbytným předpokladem dalšího zkoumání socializace podle autora zůstává historická perspektiva zkoumání, vazba na třídní strukturu a vazba na rozvoj výrobních sil. Prvořadým úkolem je objasnění objektivních základů, které ovlivňují vznik, rozvoj a realizaci mnohotvárných forem, metod, prostřed-

ků a norem socializace. Je nutno sjednotit dosavadní přístupy a vypracovat nové teoretické, logické, metodické a technické prostředky výzkumu. Teprve v jejich sepjatosti může mít zkoumání socializace systematickou povahu.

V další studii sborníku *Narušení rodinných funkcí jako objekt sociologického výzkumu* zkoumá autorka N. V. Gavrilovová problematiku rodinné dezorganizace. Všímá si názoru některých buržoazních sociologů i historické specifiky „neúspěšných“ rodin v Sovětském svazu. Problematika těchto rodin je přes svou aktuálnost zkoumána poměrně zřídká. „Je třeba poznamenat,“ konstatuje autorka, „že zatímco pozitivní zkušenost sovětské rodiny byla zkoumána dostatečně, v analýze neúspěšných rodin byly učiněny teprve první kroky.“ (s. 121). Za účelem prozkoumání těchto rodin byl v letech 1969–1970 proveden výzkum na 372 „neúspěšných“ rodinách. Základní výsledky výzkumu zde autorka shrnuje. Všímá si materiálních podmínek, úrovně vzdělání, dělby práce uvnitř rodiny, mravního profilu rodičů, zejména pak alkoholismu apod. Svou úvahu končí předběžným závěrem, že „základní příčina neúspěšnosti ve zkoumaných rodinách spočívá v demoralizaci rodičů, jejichž příznaky jsou opilství, omezenost duševních zájmů, spojená s nedostatečnou kulturní úrovní a úrovní vzdělání“ (s. 128).

Závěrečná stať sborníku autorů E. V. Sokolova a B. N. Dukoviče *Rodina jako zdroj výchovného působení* se zabývá specifikou rodinné výchovy v různých společnostech a kulturách, problematikou možností a mezí rodinné a společenské výchovy. Autoři podrobně probírají zejména otázku konkrétních možností rodinné výchovy. Dospívají k poznatku, že základním úkolem dalšího rozvoje zkoumání v této oblasti je vytvoření typologie rodin stanovené na základě charakteristických vztahů uvnitř rodiny a stylu výchovy. Rodina je podle jejich názoru těsně spojena se společností a nemůže realizovat výchovný proces, nebere-li v úvahu různé faktory, působící na dítě v jeho sociálně kulturním prostředí. Tak i funkce rodičů, která je v podstatě nezastupitelná, musí vycházet z faktu akcelerace společenského vývoje, musí respektovat rychle se měnící zvyky, názory a požadavky mládeže.

V úvodu recenze jsme konstatovali, že pro současné období rozvoje marxistické sociologie rodiny je typický posun od normativně etického zaměření k zaměření analytickému. Tento posun se projevuje snahou o další konkretizování problematiky, o těsnější spojení aktuálních společenských potřeb a sociologického výzkumu. Pro jednotlivé stati sborníku je typická snaha poukázat na nutnost přiblížení výzkumu konkrétní společenské praxi — nikoli však v úzkém utilitárním ekonomickém smyslu, ale ve směru širších sociálních souvislostí a dlouhodobější perspektivy.

Recenzovaný sborník poskytuje některá nová řešení, avšak daleko více poukazuje na aktuální problémy, které před sociologií rodiny vyvstávají a které je nutno řešit v rovině teorie i empirie. V tomto směru je práce velmi přínosná. Společně s dalšími zde citovanými sovětskými sborníky je významným příspěvkem k dalšímu prohloubení sociologického výzkumu rodiny a zasluhuje si pozornost.

Jan Hartl

M. Sokołowska: Frauenemanzipation und Sozialismus (Emancipace žen a socialismus)

Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, Reinbek 1973, 172 s.

Cílem studie, kterou pod titulem „Frauenemanzipation und Sozialismus“ („Emancipace žen a socialismus“) napsala před dvěma roky polská socioložka a lékařka Magdalena Sokołowska, bylo ukázat na faktickém materiálu hloubku a rozsah změn, jimiž prošlo za uplynulých třicet let budování socialismu postavení ženy v polské společnosti. Nejde o vědecké dílo ve vlastním slova smyslu, které by se snažilo nabídnout nové teoretické pohledy nebo nově vysvětlit empirická data. V práci je v přehledné a čtivé formě shrnut bohatý materiál, který k různým aspektům sociálního a ekonomického postavení ženy v Polské lidové republice přinesly oficiální statistiky, sociologické výzkumy, tiskové ankety, dopisy čtenářů redakcím, publicistické úvahy i autorčiny osobní zkušenosti, a na něm je ilustrováno, jak se postupně proměňuje situace ženy v širší společnosti i v rodině a manželství. Kniha byla původně určena spíše pro zainteresovanou veřejnost, její zasvěcenost, systematický charakter a zejména rozsah zpracovaného materiálu z ní však činí dílo širšího významu, představující zajímavou a mnohdy objevnou četbu i pro širší okruh čtenářů.

Empirická data, o něž se autorka opírá, se týkají převážně polské společnosti a jen ve skromné míře jsou dokreslena také výsledky výzkumů z jiných socialistických zemí, zejména ze SSSR a Maďarska. Přesto však práce ve svém celku výmluvně dokumentuje, jaké kvalitativně nové možnosti přináší socialistické zřízení pro řešení ženské otázky. Základní změny v postavení ženy i problémy s nimi spojené, které Magdalena Sokołowska ilustruje na příkladu polské společnosti, jsou totiž víceméně společné všem socialistickým zemím bez rozdílu. Proto je také plně oprávněný název knihy hovořící o emancipaci ženy a socialismu.

Po úvodu, vysvětlujícím metodiku práce, hovoří autorka v *druhé kapitole* o specifických národních tradicích a zkušenostech, které ovlivnily postavení ženy a vývoj ženské otázky v moderní polské společnosti. Zdůrazňuje, že změny tohoto postavení vyvolané socialistickou revolucí nelze posuzovat odtržené

od minulého a často v dané národní společnosti specificky profilovaného vývoje. Polská rodina byla nucena substituuovat v minulém století ekonomického, politického a kulturního útlaku sousedních velmocí řadu úkolů, především kulturních a vzdělávacích, které by za normálních okolností obstarávaly jiné společenské instituce. Došlo tak k hypertrofizaci jejich funkcí, která jen pozvolně v průběhu dvacátého století, po získání nezávislosti, ustupovala a prošla ještě další peripetií v době nacistické okupace. V současné době se dožívající prvky tohoto kdysi funkčního jevu projevují již jako anachronismus.

Třetí kapitola shrnuje základní principy marxistického přístupu k řešení ženské otázky; podtrhuje nezbytnost nejen formálního, ale především faktického zrovnoprávnění a ukazuje, že cesta k němu vede přes rozšiřování účasti žen v národním hospodářství, ve společenském a politickém životě. Tyto principy může důsledně realizovat jen socialistická společnost; na příkladu sovětské a polské ústavy autorka dokládá, jak jsou vtěleny do základních právních norem. Konečně zde naznačuje, které makrostrukturní změny vytvářely v letech socialistické industrializace Polska rámec přeměn sociálně ekonomického postavení ženy; spolu s industrializací k nim patřila urbanizace a intenzivní migrace z přelidněných vesnic do nově budovaných měst, vzrůst nároků na nové pracovní síly pro rychle se rozvíjející socialistický sektor národního hospodářství a z toho plynoucí prudký vzestup ekonomické aktivity žen.

Problematickou vzdělání žen se zabývá *čtvrtá kapitola*. Na školách všech stupňů a směru se podíl děvčat během uplynulých třiceti let podstatně, i když nikoli zcela rovnoměrně zvýšil. Feminizovány jsou střední všeobecně vzdělávací školy (děvčata zde v r. 1970 tvořila 72,6 % studentů), naproti tomu na vysokých školách je zastoupení žen poněkud nižší, než by odpovídalo jejich podílu v celkové populaci (tvoří 42,3 % všech studentů). Velmi intenzivní je zájem děvčat o studium lékařství (v r. 1968 bylo mezi absolventy lékařství 52,4 % žen) a zejména zubního lékařství (82,9 % žen). Relativně nižší je dosud podíl děvčat na školách technického směru, které byly tradičně považovány za „neženské“; jak naznačuje tempo růstu tohoto podílu, je však možné očekávat, že vyrovnání na sebe nedá dlouho čekat, zejména také proto, že další příliv děvčat na feminizované studijní obory je nyní již záměrně omezován. Rychle se zvětšuje podíl dívek také na odborných školách (během období 1959–1969 se na středních odborných školách ztrojnásobil a na odborných školách vyšších zdvojnásobil), i když ani zde není rozložení žen podle studijních směrů rovnoměrné a hlavní zájem se koncentruje do oborů spojených se službami.

Diferenciace mezi „ženskými“ a „neženskými“ obory je však podle názoru autorky kulturně podmíněnou záležitostí a nemá žád-